

BİR ARKEOLOJİK KAZININ ASLINDA SÖYLEMEDİKLERİ: TEL HALEF’TE OSMANLI BÜROKRASİSİNİN ÇARESİZLİĞİ

Remzi AVCI¹

Ekrem AKMAN²

Öz

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı-Alman siyasi yaklaşması arkeolojik çalışmalarda da Almanların bir ayrıcalık kazanmalarına imkân vermiştir. Alman hükümeti bu kazıları, Osmanlı üzerindeki kültürel yayılmanın bir parçası olarak algılamış ve bu düşünce ile desteklemiştir. Max von Oppenheim (1860-1946) Osmanlı arkeoloji araştırmalarında özel bir yerde durur. Oppenheim, 1899’da bugün Suriye-Türkiye sınırının yakınında bulunan Rasulayn kasabası sınırları içerisindeki Tel Halef adlı antik bir yerleşim yeri olan bölgede antik Guzan kentini keşfetmiştir. Uzun uğraşlar sonucu aldığı izinler ile Tel Halef kazılarına ancak 1911’da başlayabilen Oppenheim, yıllarca süren çalışmaları esnasında Ârâmî kral sarayını keşfetmiş neredeyse unutulmuş bir kültürün eşsiz eserlerini ortaya çıkararak yurtdışına kaçırmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı’nın merkezî gücünün zayıflaması taşrada da belirgin bir şiddette hissedilmişti. Merkez-taşra bürokrasisini derinden sarsan bu arızı durumun olumsuz sonuçları Tel Halef kazıları ve ortaya çıkarılan asar-ı atıkayla (tarihi eserler) ilgili uygulama ve politikalarda açık bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır. Bu bağlamda bu çalışma, ilk olarak merkez-taşra arasındaki bürokratik görüş ayrılıklarının tarihi eserlerin yurtdışına kaçırılmasına kolaylık sağladığını iddia eder ve bunu Oppenheim’in Tel Halef kazılarında pratize etmeyi dener. İkinci olarak bu makale bir kısım yerel idarecilerin tarihi eserlerin kaçırılmasına nasıl engel olmaya çalıştıklarına odaklanır.

Anahtar Kelime: Max von Oppenheim, asarı atika, Tel Halef, Osmanlı arkeolojisi, Celâleddin ve Hüseyin Kazım Kadri Bey

¹Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: renzavci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8539-9203

²Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: ekremakman@yahoo.com ORCID: 0000-0002-5359-6827.

WHAT AN ARCHAEOLOGICAL DIG ACTUALLY DOESN'T SAY: DESPERATION OF THE OTTOMAN BUREAUCRACY IN TEL HALEF

Abstract

The Ottoman-German convergence at the end of the 19th century allowed the Germans to gain a privilege in archaeological works. The German government perceived these excavations as part of the cultural expansion over the Ottoman Empire and supported them with this idea. Max von Oppenheim (1860-1946) had a very important position in terms of Ottoman archaeological research. Oppenheim discovered the ancient city of Guzman in 1899 located in the region where Tel Halef, the ancient settlement is situated that is within the borders of Ras Al-Ayn town close to the border of Syria-Turkey today. Oppenheim, who started the Tell Halaf excavations only in 1911 through the permissions obtained as a result of vigorous efforts, discovered the Aramean king's palace and unearthed and smuggled abroad the unique artifacts of an almost forgotten culture during his perennial works. The weakening of the central power of the Ottoman Empire at the end of the 19th century felt with considerable intensity in the provinces. The negative consequences of this accidental situation, which deeply shook the central-provincial bureaucracy, were clearly revealed in the practices and policies related to the Tel Halef excavations and the historical artifacts unearthed. In this context, this article claims firstly that the bureaucratic disagreements between the center and the provinces facilitate the smuggling of historical artifacts abroad and tries to put this into practice in the Tel Halef excavations Secondly, this study focuses on how some local authorities try to prevent the smuggling of historical artifacts.

Keywords: Max von Oppenheim, archaeological artifacts, Tell Halaf, Ottoman archeology, Celaleddin and Hüseyin Kazım Kadri Bey

GİRİŞ

19. yüzyılın sonlarında başlayan Osmanlı-Alman siyasi yakınlaşması Osmanlı yönetiminin Almanya'ya hem ekonomik hem de kültürel bazı imtiyazlar vermesinin yolunu açmış; bu durum arkeolojik çalışmalarda da karşılık bulmuştur. Alman arkeolog ve oryantalistlerin sahada olmasının önünü açan en önemli gelişme ise Anadolu ve Bağdat Demiryolu projeleriydi. Demiryolu hatlarının içerisinden geçtiği devlete ait toprakların işletim hakkı Bağdat Demiryolu Şirketi'ne devredilmişti. Böylece kumpanya, hat boyunca inşaat işlerinde kullanmak amacıyla ormanları ve taş ocaklarını kullanma imtiyazı kazanmanın aynı sıra aynı zamanda 1903'te yapılan anlaşma gereği arkeolojik çalışmalar yapma hakkı elde etmişti (Avcı, 2015: 276). Daha önce Fransız ve İngilizler, siyasi tecrübelerinin bir sonucu olarak Osmanlı topraklarında arkeoloji alanında önemli bir aşama kat etmişlerdi. Arkeolojiye merakı ve kazılara yaptığı finansal destekle bilinen II. Wilhelm, Doğu'daki siyasi rekabetin yanı sıra kültürel kavganın bir boyutu sayılan arkeolojik çalışmalarda da geri kalmak istememiştir. Alman hükümeti, Osmanlı kazılarını aynı zamanda kültürel yayılmanın bir parçası şeklinde

algılayarak kazı sonuçlarını müzecilik alanında önemli bir prestij nesnesi olarak görmüştür. Bu yüzden Almanlar açısından mümkün olduğunca çok ve etkileyici bulgular elde etmek önemliydi. 1899'da Richard Schöne (1840-1922) ve Theodor Wiegand'ın (1864-1936) girişimleri ile Berlin Müzesi ve Osmanlı hükümeti arasında gizli bir kazı anlaşması imzalanmıştır. Buna göre kazılar sonucu elde edilecek eserlerin yarısı Osmanlı'ya bırakılacaktı. II. Wilhelm, arka planda kazıları finansal olarak desteklemiştir (Avcı, 2021: 104-110).³ Hugo Winckler (1863-1913) ve Felix Peiser'in (1862-1921) 1886'da Berlin'de kurdukları *Vorderasiatische Gesellschaft* (Ön Asya Derneği), 1906'da Boğazköy'de Hitit kazılarına başlamıştır. *Deutsche Orient Gesellschaft* (Alman Doğu Derneği) 1898'da James Simon (1851-1932) tarafından Berlin'de kurulmuş ve Alman İmparatorluğu'nun finans desteğiyle Osmanlı topraklarında arkeolojik kazılar yapmıştır. 1898'den 1917'e kadar Babil'de Robert Koldewey (1855-1925) yönetiminde kazılar yapan derneğin *koruyuculuğunu* 1901'de aynı zamanda üye de olan II. Wilhelm üstlenmiştir (Avcı, 2021:106-110).⁴ Bu dernekle beraber Osmanlı topraklarında kazı yapan birçok arkeolog ve arkeoloji derneğinden bahsedilebilir. 1902'de kurulan *Deutsche Gesellschaft für die wissenschaftliche Erforschung Anatoliens* (Anadolu'da Bilimsel Araştırmalar için Alman Enstitüsü)'nün yöneticisi olan (alaylı arkeolog) Waldemer Belck (1862-1932), Urartu dönemine ait birçok eseri Almanya'ya kaçırmış ve çalışmaları II. Wilhelm tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Bu müessesenin en büyük amacı, Anadolu Demiryolu Şirketi yönetimiyle yakın ilişkiler kurarak Konya-Ereğli hattında ortaya çıkan arkeolojik buluntulara çabucak erişebilmektir. II. Wilhelm'in kendi ödeneğinden yıllık 20 000 Mark bağışladığı dernek I. Dünya Savaşı'ndan önce Boğazköy, Amarna ve Uruk'ta arkeolojik kazılar yaparak birçok önemli tarihi eseri Berlin'e götürmüştür (Avcı, 2021:107-109). Truva kazılarını gerçekleştiren Johann Ludwig Heinrich Julius Schliemann'dan (1822-1890), Ernst Herzfeld, Waldemer Belck, Friedrich Sarre, Carl Friedrich Lehmann-Haupt'a kadar Osmanlı topraklarında arkeolojik çalışmalar yapan daha birçok isimden bahsedilebilir. Bu çalışmanın ana aktörlerinden biri olan (alaylı arkeolog)⁵ Max von Oppenheim (1860-1946) da Osmanlı topraklarında Rasulayn kazasında yaptığı

³ Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey, bu anlaşmadan bir türlü memnun olmadı ve daima görmezden geldi; Alman Sefareti ve konsolosluk misyonları oldukça zorlu bir müzakere ortağı oldu. Alman tarafı için ise 1899'dan itibaren Berlin Kraliyet Müzelerinin Osmanlı resmi temsilcisi olan Theodor Wiegand'dı. 1899'da imzalanacak gizli taksim anlaşması için Wiegand'ın Alman çıkarları için başarılı bir kampanya yürüttüğü söylenebilir (Bothmer, 2007: 25).

⁴ *Deutsche Orient Gesellschaft*, 1913 ile 1917 arasında Osmanlı topraklarında Tell el-Mutesellim, Tell Hum, Abu Hatab, Babil, Birs Nimrud, El Hadr, Qal'at al-Scherqat ve Fara antik kentlerinde kazılar yapmışlardır. (Derneğin web sayfası <https://www.orient-gesellschaft.de/forschungen/>) (Erişim: 15.12.2021)

⁵ Max von Oppenheim'ı alaylı arkeolog olarak betimlemek daha uygun göründü; zira Oppenheim doğrudan arkeoloji eğitimi almamış kendi çabalarıyla mesleği sahada öğrenmiştir.

(1911-1913) Tel Halef kazılarıyla Osmanlı arkeoloji araştırmalarında çok önemli ve özel bir yerde durur.

19. yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın merkezî gücünün zayıflaması doğal olarak taşrada belirgin bir şiddette hissedilmişti. Merkez-taşra bürokrasini de derinden sarsan bu arızı durumun olumsuz sonuçları Tel Halef kazıları ve ortaya çıkarılan *asar-ı atıkayla* (tarihi eserler) ilgili uygulama ve politikalarda sarıh bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır. Bu bağlamda bu çalışma, bir taraftan merkez-taşra arasındaki bürokratik görüş ayrılıklarının Oppenheim'in Tel Halef kazılarında tarihi eserlerin yurtdışına kaçırılmasına kolaylık sağladığını iddia eder. Diğer taraftan ise Celâleddin ve Hüseyin Kazım Kadri Bey gibi yerel idarecilerin söz konusu hırsızlığa nasıl engel olmaya çalıştıklarına odaklanır.

Max von Oppenheim Tel Halef kazıları başta Almanca literatür olmak üzere muhtelif dillerde farklı çalışmaların konusu oldu. Hatta bir Oppenheim enflasyonundan bahsetmek de yanlış olmaz. Bu makale, öncelikle Osmanlı arşiv belgelerini merkeze koyar ve tartışmaya oradan başlar. Son yıllarda Oppenheim'in Türkçe literatürde kazandığı popülerlik Tel Halef ile alakalı -bu çalışmanın da dayandığı- Osmanlı vesikalarının sıklıkla farklı konulara odaklanılarak kullanılmasını sağladı. Bunlara Safa Furkan Karacakaya (2020) ve Özer Özbozdağlı'nın (2020: 103) titiz çalışmaları rahatlıkla eklenebilir; fakat mevzuyla ilgili bir tartışma metnine dönüşemeyen bu ve izleyen çalışmalar ortaya bir iddia koymanın aksine betimleyici bir iz sürerler. Hacer Göl'ün (2020) Oppenheim'in Tel Halef aktivitelerini bir tutku olarak nitelendirmesi de bahsi geçen enflasyonun tuhaf tartışmalı bir yansımasıdır. Bu makale, Oppenheim'in Tel Halef *tutkusunun* -kaçırdığı tarihi eserlerle- Berlin'de kurduğu bir müzeyle sonladığını vurgular. Gabriela Teichmann, (Teichmann-Völger, 2003) ardından Nadja Cholidis'in (2011) muhtelif disiplinlerden bir araya getirdikleri yazılar, bir arkeolog olarak Oppenheim'i Tel Halef merkezli irdeleyen çok yönlü kapsamlı iki çalışmaya dönüştü; ancak bu çalışmalar elinizdeki makalenin iddiaları için yeterli miktarda malzeme sunmazlar. Oppenheim'in *Tell Halaf. A New Culture in Oldest Mesopotamia* (1933) adlı oto-biyografik çalışmasında yerel idarecilerle yaşadığı problemlere dair izler bulunabilir; ancak Oppenheim bu meseleyi kendi çerçevesinden aktarır. Bu çalışma ise Oppenheim'in yaklaşımları ve Osmanlı arşivinin söylediklerini mukayese etmeyi dener.

Bu çalışma birbirini izleyen ve tamamlayan altı bölümden meydana gelir. Birinci bölüm Oppenheim'in kısa bir biyografisine odaklanır. İkinci bölüm kazının diplomatik krize dönüşme sürecini ele alır. Üçüncü bölüm yerel idarecilerin neden Oppenheim'a kuşkuyla

baktıkları sorusunun kökenlerini çelişkili ifadeleri üzerinden irdeler. Dördüncü bölüm Oppenheim'in izinsiz seyahatlerine odaklanırken beşinci bölüm kazı evinin nasıl diplomatik bir soruna evrildiğini tartışır. Tarihi eserlerin kaçırılma girişimlerini ve yerel idarecilerin karşı hamlelerini inceleyen altıncı bölümle son bulur.

1. GARİBUL HAL BİR ADAM: MAX VON OPPENHEIM

Diplomat, arkeolog-etnograf, seyyah ve bir koleksiyoncu olan Oppenheim 1860'da Köln'de bankacı bir ailede doğmuştur. Strasburg, Berlin ve Köln'de hukuk okuyan Oppenheim, 1883'te doktorasını almıştır. Afrika uzmanı ve seyyah Gerhard Rohlfs'un kitapları Oppenheim'in çok yönlü kişiliğinin oluşumunda ve seyahat etme düşüncesinde etkili olmuştur. 1886'da Fas'a, 1892'da ise Mısır'a seyahat eden Oppenheim Kahire'de yerel halkın arasına karışarak hem Arapça hem de halkın gündelik yaşamı ve inancını öğrenmiştir (Teichmann, 2001:11-21). Alman Hariciyesinde bir diplomat olmayı başaran Oppenheim, 1896'dan 1909'a kadarki dönemi bir konsolosluk çalışanı olarak geçirmiştir. Öncelikle ataşe olan Oppenheim, 1900'de elçilik danışmanı olarak atanmıştır. Kahire'deki görevi Alman Şark politikalarının en yoğun dönemini yaşadığı yıllara rastlamıştır (Kon, 2012:217-218).

Osmanlı arşivlerine göre Oppenheim, Fas'tan Hindistan'a oradan Doğu Afrika'ya uzanan geniş İslam coğrafyasında muhtelif görevler icabı yıllarca dolaşmış *garibu'l hal bir adam ve asar-ı atika mütehasısı* (BOA.DH.İD.28 /34-3) *Anadolu'da bir seyahat-i fenniye icra eyleyen asar-ı atika hafriyatına me'zun bir kişidir* (BOA.DH.İD.129-2/181).⁶ Bu unvanların hiçbiri Halep valisi Hüseyin Kazım Bey'i ikna edememiştir. Hüseyin Kazım Bey, Oppenheim'in kazı eserlerini yurt dışına kaçırmasını kastederek ona bir *asar-ı atika hırsız* olduğu sıfatını da ekleyecektir. Kendi ifadesiyle *Kuzey Arabistan, Suriye ve Mezopotamya'da çölün özgür oğulları Bedevilerle çadırlarında sık sık aylar geçir(miş). (Onların) ruhlarını, konuşmalarını ve geleneklerini tam olarak yerinde öğrenmiştir* (Oppenheim, 1933:1) Oppenheim'in Tel Halef'i kazdığı zaman dilimi Avrupalıların antik eserlere ilgisinin revaçta olduğu ve bunların pazarlara kadar düştüğü *köylülerin dahi dönemin modern aletleriyle bir sürü halkın mükemmel alat-ı hafriye vasıtasıyla kazı yapabildikleri* bir dönemdi (BOA.DH.ID.1292/1-168). Memurlardan bazı merkez ve yerel yöneticilere kadar birçok devlet adamı bu pazarın bir parçası olmuşlardı.

⁶ ya da yine benzer bir ifadeyle *asar-ı atika taharriyatı için istihsali-i müsaade etmiş kişi* (BOA.DH.İD.129/2-183-1) Ayrıca yazışmalarda Oppenheim'in daha önce diplomat olarak çalışmasına da sıklıkla vurgu yapılır. (DH.İD.129/1-3; DH.İD.129/1)

2. KAZIDAN KAOSA

Oppenheim, Rasulayn kazasında bulunan Tel Halef mevkiindeki kazılara 5 Ağustos 1911’de resmi olarak başlasa da (Oppenheim, 1933:1) kazı hikayesi 1899’a kadar uzanır. Tel Halef neolitik dönem Ârâmî hükümdarının ikametgahı ve 3000 yıllık bir yerleşim yeridir. Çeçenler, Rasulayn’da bir tepede ölüleri için mezar kazarken insan başlı hayvan heykellerine rastlamış, korktukları için mezarı tekrar kapatmışlardı. Oppenheim, bu anlatı üzerinden bölgeyi yeniden kazmış ve Antik kenti ortaya çıkarmıştı (Oppenheim, 1933:7).⁷ Oppenheim, seyahatleri esnasında bu kalıntılardan Bedevi arkadaşları aracılığıyla -Çeçenlerin bu hikayesinden çok daha önce- haberdar olduğunu iddia etmiştir. Bu da aslında kazı hikayesinin 1899’dan öncesine kadar gittiğine işarettir (Oppenheim, 1908:8). Oppenheim, kazı ruhsatı olmamasına rağmen kısa sürede dikkate değer sonuç veren bir yüzey kazısına başlamıştır (www.bundeskunsthalle.de). Anılarını kaleme aldığı kitapta kazı iznini kolaylıkla alamadığını iddia eder ve 1899’da yaptığı keşfin ardından gelişen süreci aşağıdaki gibi aktarır: *Türk hükümetinden tepeyi daha sonra araştırmak üzere bana ayırmasını istedim. Bu çok nazikçe yapıldı; ancak on yıl sonra Türkler, diğer milletler tarafından baskı altında tutulduklarını ve artık Tel Halef’i benim için tutamayacaklarını ilan ettiler. Sonra diplomatik üniformamı çıkardım ve kazıya döndüm* (Oppenheim, 1933:9).

Oppenheim’in kazıya resmi olarak başladığı 1911 yılı Osmanlı tarihinin bir geçiş dönemini yansıtır. Bölgenin en güçlü yerel beylerinden olan Milli İbrahim Paşa gücünü kaybetmiş, Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmişti. Tel Halef’in keşfi ve ilk kazı izni II. Abdülhamid’in iktidarına; yani Osmanlı-Alman ilişkilerinin güçlü olduğu bir döneme denk düşer. II. Abdülhamid’in düşmesinin ardından Osmanlı-Alman ilişkileri zaman zaman kesintiye uğrasa da İttihat ve Terakki iktidarında iki devlet arasındaki münasebetler yeniden rayına oturmuş ve Oppenheim bunun meyvelerini toplamayı başarmıştır. Kazı henüz başlamadan; yani 1869’da Müze-i Hümayun kurulmuştu ve 1874, 1884 ve 1906 Asar-ı Atika nizamnameleriyle kazı prosedürleri artık resmiyet kazanmıştı. Bu gelişmeler, Oppenheim’in kendisinden önce *kazı-yağma* yapan yabancı arkeologların özgür hareket alanlarını kısıtlamıştır.

⁷ Oppenheim’in fotoğrafladığı ilk buluntulardan çıkan heykellerin gerçekten yüzeye çok yakın olduğu görülebilir. Her ne kadar Oppenheim bölgeye 50 000 (Oppenheim, 1933:6) Kafkasyalıların yerleştirildiğini iddia etse de son yapılan titiz bir araştırmada bu sayının abartılı olduğu söylenebilir (Yelbaşı ve Akman, 2021:1-16).

Tel Halef kazısı, Oppenheim ile Osmanlı bürokrasisi arasında yaşanan diplomatik bir kaosun yansımasıdır. Ortalama 550 Bedevi işçinin (Oppenheim, 1933:16) çalıştığı bu devasa kazı, yerel idarecilerin yanı sıra Çeçenlerle Oppenheim'ı karşı karşıya getirmiştir. Oppenheim, Çeçenlerle yaşadığı problemin kaynağı olarak Zor mutasarrıfını suçlamıştır. Oppenheim'a göre Milli İbrahim'in gücünü kaybetmesinden doğan boşluğu Çeçenler doldurmuş, Zor Mutasarrıfı ise onların 'haydutlukların' örtbas ederek el altından desteklemiştir. Oppenheim'ın yerel idarecilerle yaşadığı sorunlar onun anılarında rövanşist bir söyleme dönüşmüştür: *Kaymakamlar yavaş yavaş neredeyse mutlak hale geldiler ve birçoğu bu ıssız köyde neredeyse sürgün olan bir yerde yaşamak ve zengin olmak zorunda için bu konumu kötüye kullandılar*. Hatta Çeçenlerin Yezidilere yaptıkları baskında elde ettikleri malların üçte birini Kaymakamın aldığı iddia edecek kadar suçlamalarını ileri taşımıştır (Oppenheim, 1933:12-13). Zeynep Çelik'in yerinde tespitiyle Osmanlı kanunları, sahadaki hiyerarşinin karmaşık bir hale gelmesinde ve kazıların diplomatik-bürokratik probleme evrilmesinde etkili olmuşlardır. Aşağıda tartışılacağı gibi yerel idarecilerin arkeologları izleme yetkisi kanunlarla belirlenmişti. Mesela 1874 *Asar-ı Atika Nizamnamesi* kazı alanındaki izinli arkeologların aktivitelerini denetleme yetkisi vermişti. 1884 Nizamnamesi ise yerel idarecileri biraz daha rahatlatarak olan alanda eğitimli bir memurun kazıda bulunmasını şart koşmuştu (Çelik, 2016:174). Aslında hükümet görevlisi olan bu memurların ortaya çıkan bir problemde - Oppenheim örneğinde de görüleceği gibi- yerel idarecilerin aksine Avrupalı arkeologlardan yana tavır almaları dikkat çekicidir. Tel Halef kazılarında Kazı Komiseri Dürri Bey'in tutumları onun Osmanlı memuru mu yoksa Oppenheim'ın arkasını toplayan bir adamı mı olduğu konusu aslında önemli bir tartışmadır. Bu bağlamda Çelik'in bu memurların yabancı arkeologlar için "bir külfet haline döndükleri" (Çelik, 2016:174-175) ifadesi- rüşvet ve benzeri araçlarla bu sorunu kolayca aştıkları için - çok anlamlı durmaz. Yabancı arkeologları uğraştıran ve onlar için bir *külfete* dönen oda vermek zorunda kaldıkları memurlar değil, bilakis attıkları her adımı takip eden bu çalışmada da görüleceği gibi duyarlı yerel idarecilerdi.

Osmanlı kazılarında yabancı arkeologlar, memurlar ve kazı işçileri -Çelik'e ek olarak yerel idareciler ve çevredeki ahali de eklenmeli- arasında dönen iktidar mücadelesi kazıların bir kaosa dönüşmesine neden olmuştur. Her grubun diğerini kontrol etme isteği, yetkinin aslında kimde olduğu gibi karmaşık bir durum yaratmıştır. Bu çalışmada sıklıkla karşılaşılabileceği gibi *her grubun kendi içerisindeki iç mücadele*; yani Osmanlı taşra-merkez bürokrasisi yabancı arkeologların ellerini güçlendiren bir araçtı (Çelik, 2016:176). Bahsedilen sorunların Tel

Halef örneğinde ortaya çıkması kazının henüz resmi olarak başlamadığı dönemde bile Osmanlı arşivlerine açık bir şekilde yansır. Oppenheim ile yerel idarecileri ve - bazen de yerel halkı- karşı karşıya getiren sorunlar; Halep Kalesi girişinde ekibiyle beraber kırdıkları heykel meselesi, izinsiz olarak bölgede dolaşması, izin aldığı yerlerin dışında da kazı ve araştırma yapması, işçilerin kalacağı yer ve malzemelerin saklanacağı bina çerçevesinde gelişen sorunlar, yerel ahali ve aşiretlerle ilişkileri, bölgede izinsiz arazi satın alması ve bunun yerel halka yansması ve en önemlisi kazıdan çıkardığı eserleri gizlice yurtdışına çıkarmaya çalışması olarak sıralanabilir. Söz konusu bütün bu meseleler içerisinde Oppenheim’in ortaya çıkan çelişkili ifadeleri yerel idarecilerin onu takip etmelerindeki gerekçelerden biridir. Sorunların ortaya çıkmasında bazen Oppenheim’in Osmanlı bürokratlarını umursamaz tavrının neden olduğu da yukarıdaki listeye rahatlıkla eklenebilir.

3. KIRILAN İKİ ARSLAN HEYKELİ

Halep valisi Hüseyin Kazım Bey’in 18 Mayıs 1911 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir yazı, Oppenheim’in Osmanlı bürokrasisinde nasıl bir probleme dönüştüğünün ilk kaydı sayılabilir. Hüseyin Kazım Bey, Oppenheim’in araştırmalara başladığı ilk dönemlerde Halep Kalesi araştırmalarında kapı üzerinde bulunan “iki arslan heykelinden birinin başını taşla parçaladığını” iddia eder (BOA DH İD. 1445/46-15) Hüseyin Kazım Bey’i harekete geçiren şey, 1906 Asar-ı Atika Nizamnamesi’nin sekizinci fıkrasında çerçevesi çizilen eserlerin yerlerinin değiştirilmesi ve zarar verilmesine cezai müeyyide uygulayan maddeydi (Çal, 1997:400). Her ne kadar Oppenheim, bunun tesadüfen kırıldığını savunsa da vali, *memleketin âsâr-ı atikasını tetkik ve tettebbua hasr-ı mesai etmiş olan Almanyalı bir alimin* böyle bir hata yapmış olabileceğine asla ikna olmamış (BOA.DH.ID 1445/46-15) ve olay yerine giderek bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur. Bazı yerel idarecilerin âsâr-ı atika konusunda ciddi bir ehemmiyet gösterdikleri bu belgeden çıkarılabilir. Yapılan incelemede aslında bu olayın kazara olmadığı, gömülü heykelin gövdesini ortaya çıkarmak için etrafında kazı yapılarak taş ve toprak çıkarıldığı, arslan başının bir taşla parçalandığı anlaşılmıştır. Oppenheim’in bu meselede doğru söylemediğini Hüseyin Kazım Bey, *kemal-i teessüfle* gördüğünü yetkililere yazılı olarak bildirmiştir. Yetkilileri bu yanıtta girişimi valinin Oppenheim’a karşı kuşkucu tutumunda diğer gelişmelerde de etkisini sürdürecektir. Hüseyin Kazım Bey, arslan başı heykeli meselesini epeyce ciddiye almış olmalı ki yazdıklarının önemli olduğunu ve Oppenheim’in faaliyetlerine karşı acil tedbir alınması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır (BOA.HR. İD.1445/46-16).

Hüseyin Kazım Bey ile Hariciye arasındaki yazışmalardan haberdar olan Alman Sefareti, vatandaşı ve eski elemanı Oppenheim'ı korumak için her yolu denemiş neredeyse daimî himayesi altına almıştır. Alman Sefareti, Hariciye Nezaretinden Oppenheim'a kolaylıklar sağlanması için bölge valilerine baskı yapmasını istemiştir (BOA. DH. İD.1445/46- 19). Hüseyin Kazım Bey'in şikayetlerinin somut bir yaptırıma dönüşmemesi Osmanlı bürokrasisinin Alman Sefaretini aşamadığının kanıtıdır (BOA.DH.İD.129-2/1-1). Söz konusu durum *esna-yı geşt ü güzârında mazhar-ı teshilat ve hürmet olması ve bazı şayan-ı temaşa mahallerin fotoğraflarını ahze müsaade edilmesi zimmında Beyrut, Suriye, Haleb, Diyarbekir, Adana, Musul, Bağdat ve Basra vilayetleriyle Zor Mutasarrıflığına* gönderilen tavsiyenamelelerde açıkça görülür (BOA.DH.İD.129-2/1-2).⁸ Alman Sefaretinin müdahaleleri ve koruyuculuğu Hüseyin Kazım Bey'in ısrarlı takibini engellememiştir. Vali ile Oppenheim arasındaki sorunlara ek olarak taşra-merkez arasındaki çelişkiler, Osmanlı bürokrasinin nasıl işle(me)diğini Tel Halef kazılarında ortaya koyar. Bundan sonra Oppenheim üzerinden gelişecek olaylarda yerel idarecilerin merkez bürokrasisi kadar müsamahakâr olmadığı görülecektir.

4. OPPENHEIM'IN İZİNSİZ SEYAHATLERİ

Oppenheim'ın izni olmadığı halde Beyrut Halep Suriye, Zor, Diyarbekir, Adana, Musul ve Bağdat'ta arkeolojik çalışmaların yanı sıra fenni araştırmalar yapması Hüseyin Kazım Bey'in dikkatini çekmiş, onun faaliyetlerini yakın takibe almıştır. Osmanlı belgeleri kronolojik ve mukayeseli bir üslupla incelendiğinde yerel idarecilerin Oppenheim'ı bölgeye geldiği günden itibaren adım adım takip ettiği açık bir şekilde ortaya çıkar. Hüseyin Kazım Bey'in çabaları ve kuşkularına rağmen Harbiye Nezareti, Alman Sefaretinin isteklerine uyarak Oppenheim'a her türlü kolaylığın sağlanmasını istemiştir. Bu durum Alman Sefaretinin Harbiye Nezaretine onların da valiliklere tebliği *muşarun ileyhin kemal-i serbesti ile fotoğrafıye ahzına ve indelhace bazı asar-ı atıkanın tersimini temin maksadıyla bir iki ufak taşın dahi teptirilmesine mümanaat edilmemesi siyakında lazım gelenlere hitaben tavsiyanamelerin canib-i sefarete irsal buyrulması iltimas ve tahrir olunur* şeklinde karşımıza çıkar (BOA.DH.İD. 1445/46- 19- 1). Sadece kazı için izin alan Oppenheim'ın Halep'te ve diğer şehirlerde başına buyruk dolaşması Hüseyin Kazım Bey'in kuşkularını arttırmış, onun arkeolojik çalışmaları araç olarak kullandığı şüphesine sevk etmiştir. Dolayısıyla vali, Dahiliye Nezaretine gönderdiği

⁸ Zor Kaymakamı ve Halep valisi dışındaki yerel idarecilerin birçoğu nezaretlerden gelen emirlere harfiyen sorgulamadan uydukları sıklıkla görülür. Nitekim Musul valisi kendisine gelen kolaylık gösterilmesi hususunda verilen cevapta Oppenheim'ın Musul'a geldiği ve kendisine gerekli kolaylığın sağlandığını ifade etmiştir (BOA. DH.İD.129-2/1-3)

şifreli bir telgrafta atanacak bir kazı komiserinin de Oppenheim'ı kontrol edemeyeceğini iddia etmiştir; zira valiye göre Oppenheim, *Nusaybin, Diyarbekir, Musul, Mardin, Viranşehir taraflarında dolaşacak, hiç şüphesiz buralarda bir takım makasid-i siyasiye arkasında koşacaktır*. Vali, Baron hakkındaki görüşlerini teyit edebilme maksadıyla bazı araştırmalar yapmış, Oppenheim'ın *Mısır'da Almanya konsolosu iken calib-i dikkat ahval ve harekâtından dolayı geri çağrıldığı* bilgisini Dahiliye Nezaretine bildirmiştir. Belki Osmanlı hükümeti açısından çok değerli ya da başka bir ifadeyle yeni olmayan bu özgeçmiş Hüseyin Kazım Bey'in Oppenheim'ı takip ederek ondan şüphelenmesinde önem arz etmiştir. Oppenheim'ın çöldeki Arap aşiretleriyle yakın teması ve özellikle Bağdat Demiryolu *hattının geçeceği muntıkada bir takım amal ve makasid-i siyasiye takip edeceği* bilgisi valiyi harekete geçirmiştir (BOA.HR.İD. 1445/46-12-1). Osmanlı ile Almanya arasında yapılan Bağdat Demiryolu Antlaşması, Alman araştırmacılara birtakım kolaylıklar sağlamıştı. Oppenheim da doğal olarak bundan istifade etme arzusundaydı. Demiryolu hatlarının içinden geçtiği ya da geçeceği devlete ait topraklarda 1903'te yapılan anlaşmaya göre demiryolu şirketi arkeolojik çalışmalar yapma hakkını da elde etmişti (Avcı, 2015:276).⁹ Savaş öncesi Osmanlı-Alman siyasi yakınlaşması daha özelde Bağdat Demiryolu Antlaşmasının Alman araştırmacılara nasıl bir imtiyaz sağladığı Osmanlı hükümetinin tercihinden anlaşılabilir; zira İngiliz ve Fransızlar daha önce Tel Halef'i kazmak için başvuru yaptıklarında Osmanlı hükümeti kazı hakkının Oppenheim'a ait olduğunu vurgulamıştı (Özbozdağlı, 2020:103).

Valinin bu telgrafından bir hafta sonra; yani 18 Temmuz 1911 tarihinde bu kez de Zor Mutasarrıflığı valinin şüphelerini destekleyecek şifreli bir telgrafi Dahiliye Nezaretine göndermiştir. Zor Mutasarrıfı Celâleddin Bey'in Oppenheim'ı yakından takip etmesinin bir nedeni de tohum ve arsa meselesidir. Oppenheim, bölgeye üç büyük sandık tohum getirmiş ve birkaç yüz dönüm arazi istemiştir. Baron'un kazı dışındaki söz konusu faaliyetlerinden merkezi hükümeti haberdar eden Celâleddin Bey, Oppenheim'ın *orada asar-ı atika mı taharri*

⁹ Oppenheim'ın demiryolu hattına aşına olması ve bir Alman vatandaşı ve araştırmacısı olarak oradaki Alman hak ve çıkarlarını yakından bilmesi tesadüfi değildir; zira Oppenheim, demiryolu güzergâhını belirleyen ekibin içerisinde görev almıştı. Dolayısıyla yaptığı arkeolojik çalışmalarda bunu ustalıkla kullanmıştır. Oppenheim, Alman Dışişleri Bakanlığı'na Doğu'ya (Kuzey Mezopotamya'ya) bir seyahat yapacağını ve bunun aynı zamanda bilimsel keşifler içereceğini de belirtmişti. Bir diplomat olmasına rağmen arkeoloji merakı zaten biliniyordu. Ancak Dışişleri Bakanlığı için onun bilimsel keşiflerinden daha önemli olan şey, yolculuğun aynı zamanda Bağdat'a giden demiryolu için bir güzergâh tayin etmesi kesinlikle daha önemliydi (<https://archiv.diplo.de>) Demiryollarının gelişiminin Osmanlı arkeolojisi açısından önemi "yeni kurulmuş olan Müze-i Hümayun'a eski eserlerin taşınmasının kolaylaştırılmasıdır" (Çelik, 2016:19). Oppenheim'ın çöl aşiretleriyle Birinci Dünya Savaşı öncesinde bölgenin etnik-dini-siyasi manzarası hakkında Alman çıkarları doğrultusunda bilgi toplamasıyla açıklanabilir; zira İngiltere Fransa ve diğer Avrupa devletleri de arkeoloji, seyahat ve ekspedisyonlar bahanesiyle ajanlarıyla zaten Osmanlı topraklarında cirit atıyorlardı.

edecek yoksa çiftlik mi ihdas eyleyeceğini ? sormuştur. Daha önce Hüseyin Kazım Bey'in de işaret ettiği gibi Celâleddin Bey de Oppenheim'in temas ettiği meşayih ve ahaliden hükümetin haklarındaki suret-i idare ve muamelesinden istifsaratta bulunmasının (BOA.HR.İD.1445/46-14-1) nedenlerini merak etmiştir. Celâleddin Bey'in de dikkat çektiği gibi Oppenheim, bölgede çok bâkir bulunan tohumları denemek ve muhtemelen bu tohumlardan birer numune almak istemiştir. Hüseyin Kazım Bey ve Celâleddin Bey'den gelen bu bilgiler Dahiliye Nezaretine mutalaa edilmek üzere tebliğ edilmişse de herhangi bir tasarrufta bulunulmamıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-12-2; BOA.HR.İD.1445/46-14; BOA.DH.İD.129-2-1-9-1; BOA.DH.İD.129-2-1-91-1). 1874, 1884 ve 1906 Asar-ı Atika nizamnameleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde Oppenheim'in neden arazi satın aldığı anlaşılabilir. 1874 Asar-ı Atika Nizamnamesi "arazi sahibine bırakılacak eserlerle ilgili herhangi bir açıklama getirmemişti." Bu nedenle yabancı arkeologlar, kazı yapacakları arazileri satın alarak 2/3 oranında esere el koymayı denemişlerdir. 1906 Nizamnamesi bu konuyu biraz daha netleştirmiştir. "Arazi sahibi kazı izni verildiği halde hafriyata razı olmazsa bedeli hafır tarafından karşılanmak üzere arazinin istimlak işinin Müze-i Hümayun tarafından yapılacağı belirtilmiştir" (Özbozdağı, 2020:36-42). Buradan çıkarılacak sonuç Oppenheim'in arazi sahipleriyle uğraşmak istememesi ya da çıkardığı eserleri bölüşmek istememesidir. Çeçenlerle yaşadığı sorunların başında da aslında bu konu gelir.

5. KAZI EVİ

Oppenheim'in kazı çalışmalarını yerinde takip etmek amacıyla yaptırmak istediği bina, yerel idarecilerle Oppenheim'i karşı karşıya getiren bir meseleye dönüşmüştür. Oppenheim, başlangıçta kazı alanına yakın bir yere çadır kurmuştu. Kazının büyümesi, iklim koşulları ve ortaya çıkan eserlerin korunması gibi gerekçeler Oppenheim'i bir kazı evi inşa etmeye zorlamıştı. Zor Mutasarrıflığı, Oppenheim'in yapacağı bina için imzalanan taahhünameye uygun davranmadığını ileri sürerek bina yapımında zorluk çıkarmıştır. Tam da bu noktada yine Alman Sefareti olaya müdahil olarak Oppenheim'in faaliyetlerinin engellenmemesi için Hariciye Nezaretine baskı yapmıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-91-1). Bu konuda ilk belgelerden başlanacak incelemede binanın başlangıçta sadece "altı odalı muvakkat barakalar" şeklinde inşa edileceğine dair verilen taahhüt görülebilir; fakat zamanla bu binanın 2 katlı ve 32 odalık bir projeye dönüşmesine Zor Mutasarrıfı ve Halep valisi Oppenheim'in devleti yanıltarak oyaladığını iddia ederek tepki göstermişlerdir. Esasen vali, Oppenheim'in çelişkili yapısından ziyade bu kadar büyük bir binayı hangi amaçla kullanacağı meselesine takılmıştı (BOA.DH.İD.129/2/1-94). Acaba Oppenheim çıkardığı eserleri burada kayıt altına almadan

saklayıp gizlice transfer mi edecek? sorusu bina üzerinde yapılan tartışmaların derinleşmesine yol açmıştır. Tabii ki çıkarılan eserlerin bir yerde depolanması gerekiyordu; ki Oppenheim da çıkarılan heykelleri anılarında da görüleceği gibi kazı evine naklediyordu (Oppenheim, 1933:26).

Oppenheim, verdiği tüm taahhütlere rağmen kazı evini hükümete devretmemek için her yolu denemiştir. Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden kısa bir süre önce Mayıs 1914'te Oppenheim, Tel Halef'i terk etmeden önce binayı Bağdat Demiryolu şirketinde görevli mühendislerin kalacağı bir mekâna; daha sonra hastaneye çevirmeyi denemiştir. Bu teşebbüsten Oppenheim'ın Osmanlı yetkililerini çok ciddiye almadığı sonucu çıkarılabilir. Bütün yazışma, taahhüt ve sözleşmelere rağmen oyunu kendi kurallarına göre oynayan Oppenheim, her seferinde Osmanlı bürokrasisindeki boşluktan yararlanmayı bilmiştir (BOA.DH.İD.129/2-181-1). Muhtemelen Zor mutasarrıfının koyduğu engeller nedeniyle kazı evi şirketten alınmış, hastaneye çevrilememiştir. Kazı evi, savaştan sonra Çeçenler ile Milliler arasındaki çatışmalar arasında kalmıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-185-1; Oppenheim, 1933:27).

6. TARİHİ ESERLERİN KAÇIRILMA GİRİŞİMLERİ

Oppenheim, kazıdan çıkardığı ve bölgede gayr-i resmi yollarla satın aldığı bazı kıymetli eserleri diplomatik kanallar aracılığıyla gizlice yurtdışına çıkarmaya çalışmıştır. Bu teşebbüs, kazı boyunca yerel idarecileri en çok meşgul eden sorundu. Bu girişim, çoğu zaman yerel idarecilerin takibi sonucu gümrüklere takılmıştır; ancak Oppenheim'ın resmi ve gayr-i resmi yollarla Osmanlı'dan götürdüğü tarihi eserlerden 1930'da Berlin'de Tel Halef Müzesi'ni kurması onun tarihi eser kaçakçılığında başarıya ulaştığının bir kanıtıdır. Kazıdan çıkarılan eserlerin bir kısmı Osmanlı yıkıldıktan sonra 1928'de Oppenheim tarafından *resmi* yollarla Berlin'e getirilerek Freund'sche Maschinenfabrik civarındaki geçici müzeye konulmuşlardır. Batı Sarayı'nın diğer bölümleri Osmanlı'dan kopan Suriye'de kalmış ve burada Halep Ulusal Müzesi'nde sergilenmiştir (Drüppel-Lehmann, 2009:444).

Osmanlı topraklarında çıkarılan tarihi eserler yetkililerden gizlenerek farklı yöntemlerle yurtdışına kaçırılmıştır. Avrupa ve Amerika'daki müzelerin Osmanlı topraklarından kaçırılan parçalarla dolu olması bu durumun açık bir kanıtıdır. Benzer teşebbüsleri Oppenheim özelinde de görmek mümkündür. 1912 sonlarında Tel Halef kazıları devam ederken Hitit dönemine ait 4 sandık ve 5 heykelin çalındığı iddiası tam da arkeolojik buluntuların nasıl kaçırıldığı hususuna ışık tutar. Çalınan heykeller daha sonra bürokratik bir sarmala

dönüşmüştür. Bu bağlamda Oppenheim'in çıkardığı eşyaların çalınması basit bir adli vaka olarak değerlendirilmemelidir. Dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda benzer hırsızlıkların tarihi eser kaçakçılığının bir metodu olduğuna dair bir yorum rahatlıkla yapılabilir. Asar-ı Atika nizamnameleri ve yerel idarecilerin sıkı gözlemleri yabancı arkeologların eskiden olduğu gibi tarihi eserleri kolayca yurtdışına kaçırmalarına kısmen engel olmuştur. Osmanlı arşivi ülkeden mal kaçırmayı deneyen yabancı arkeologlarla doludur. Peters bunlardan biriydi. Bölgede yaşayan insanlardan tablet satın alan Peters, bunları gayr-i resmi yollarla Londra'ya oradan Amerika'ya göndermeyi denemiştir. Hilprecht de Oppenheim ve Peters gibi Bağdat'da yasadışı yollarla elde ettiği tarihi eserlerle ABD müzelerini şahlandırmak istemiştir (Çelik, 2016:177).

Oppenheim, Şubat 1913'te kazı alanından bazı eserlerin çalındığını iddia ederek şikâyetle bulunmuş, bunun üzerine Müze Müdürlüğü hırsızlığı Osmanlı vatandaşlarının yaptığı düşüncesiyle suçluların bir an önce yakalanması için bir tahkikat başlatmıştı (BOA.DH.İD.129/2-1-116-1; DH.İD.129/2-1-12-1). Araştırmalar sonucunda Zor Mutasarrıfı Seyyid Mehmed Celal, 11 Şubat 1913 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda çalındığı iddia edilen *4 statüden 3'nün bi't-taharri hafır Baron Oppenheim'a ait zahire anbarında ve 3 sandık içinde bulundurulduğunun tespit edildiğini* bildirmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-124-1). Burada iki ihtimalden söz edilebilir: Birincisi, bu değerli heykellere çalıntı süsü verilerek yurtdışına kaçırılmak istenmesi. İkincisi ise; Oppenheim'in bu eserleri köylülerden tekrar satın almış olabileceği ihtimali. Ancak Müze idaresinin bu olasılıklar üzerinde çok durmadığı görülüyor; fakat Mutasarrıfın bu hamlesi bahsedilen ikinci görüşü destekler niteliktedir. Çevre halkı bu sandıkları çalmış olsa bile bunları satacakları yegâne pazar yine bol paralı Avrupalı arkeologlar olacaktı. Merkez bürokratlarından Müze Hümayun Müdürlüğü ise çalınan malların Oppenheim'in ambarında ele geçirilmiş olmasına rağmen onun bir kaçakçı olamayacağı görüşünde ısrarcı davranmış ve bilerek ya da safça bir tutumla suçluyu Oppenheim dışında başka yerlerde aramıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-126-1).

Benzeri bir hadise de Ağustos 1913'te de vuku bulmuştur. Oppenheim, kazı esnasında ortaya çıkardığı aslında devlete ait olan 19 sandık tarihi eseri Halep Almanya Konsolosluğuna naklederken Halep Vali Vekili Recep Bey tarafından alıkonulmuştur. Bu hadisenin önemli bir parçası da dönemin Halep Almanya Konsolosu Walter Röbler'di. Röbler, alıkonulan sandıkların kendilerine teslim edilmesini talep ederek aksi taktirde "hükümeti protesto edeceklerini" beyan etmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-137). Yapılan araştırmalarda sandıklardan sadece birisinin konsolosluğa, diğerlerinin ise Oppenheim'a ait olduğu ortaya çıkmıştır.

Bunun üzerine Alman tarafı konuyu değiştirerek bunların Oppenheim'a ait olduğunu kabul etmek zorunda kalmış; fakat alıkonulan şeylerin şahsi eşya ile kıymetsiz koleksiyon ve çini parçaları olduğunu iddia ederek alıkonulan sandıkları geri istemiştir. Burada oldukça ilginç olan Dahiliye Nazırının yerel idarecilerin sözlerinden çok önceki hadisede olduğu gibi Alman Sefaretinden gelen bilgilere itimat etmesidir (BOA.DH.İD.129/2-1-139-1).¹⁰ Röbler'in tehdidinin işe yaradığı anlaşılıyor; zira Recep Bey'in çabaları sonuçsuz kalmıştır. Nitekim dört gün sonra Dâhiliye Nazırından Halep Valiliğine gönderilen şifreli telgrafta sözü edilen sandıkların hemen iade edilmesi emri verilmiştir (BOA.DH.İD-129/2-1-140-1).

Dâhiliye Nezaretinin ve Alman Konsolosluğunun tutumları bu meselenin ne kadar karmaşık bir hal aldığı ve ortaya nasıl çelişkili ifadelerin çıktığını gözler önüne serer. Başlangıçta Alman Konsolosluğuna ait olduğu iddia edilen sandıkların daha sonra Oppenheim'ın "zati eşyaları" oldukları ifade edilmiş ve sonuç olarak bu sandıkların Alman vatandaşı "Avrupa'ya gitmek üzere bu defa Halep'e gelen" Dr. Ludwig Köhler'e ait tıbbi malzemeyle dolu oldukları savunulmuştu. Dahiliye Nazırının baskılarına dayanamayan Halep Valiliği sandıkları, konsolosluk tercümanı ve doktorun da bulunduğu bir heyet huzurunda açılması şartıyla geri vermeye razı olmuştur; ancak sandıkların bir kısmı açılınca Alman tarafının yalan beyanda bulunduğu anlaşılmış ve dördüncü sandığın ortaya çıkması beklenilmeden tercüman ve Köhler kaçıp gitmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-141-1; BOA.DH.İD-129/2-1-143-1). Burada sorulması elzem olan bir doktorun 19 sandık tıbbi malzemeyle nasıl yolculuk yaptığıdır. Köhler'in ortadan kaybolması bir suçlu psikolojisi davranışıdır; zira Alman tarafının iddialarının doğru olmadığını anlaşılacağından korkmuş olduğu söylenebilir. Recep Bey, sandıkların içerisindeki antik eserlerin 20-30 bin lira kıymetinde olduklarını tahmin etmiş (BOA.DH.İD.129/2-1-141-1) ve *tercüman ile Dr. Köhler sandıkların kısmen küşadına muvaffakat etmeyi müteakip sarf-ı nazarla bırakıp gitmelerini de sandıklarda kıymettar asar-ı atika bulunduğunu teyit etmekte* olduğunu düşünmüştür (BOA.DH.İD.129/2-1-143-1). Merkez bürokratları burada ters düşmüş, yerel idarecileri Oppenheim'ı rahatsız etmemeleri konusunda uyarmıştır.

Vali Celal Bey, Röbler'e yakaladığı sandıkların içerisinde iddia edildiği gibi şahsi eşya olup olmadığını anlamak için iki tanesinin açılması teklifinde bulunmuş; eğer içlerinde antika eser

¹⁰ İfade şu şekildedir: "Rakka seyahati esnada aleni satıcılardan mübayaa eylediği eşya ile öteden beriden topladığı kıymetten ari çini parçalarından ibaret olup Tel Halef'deki hafriyat mahsulatından bir guna asar mevcut değildir."

bulunmazsa daha öce el konulan sandıkların geçişine müsaade edileceğini bildirmiştir. Rößler, ne bunu ne de valinin yakalanan eşyaların doğrudan Beyrut'a götürüp gümrükte muayene edilmesi teklifini kabul etmemiştir. Hatta Rößler, sandıklara müdahaleyi -vali meseleyi öyle algılamasa da - kapitülasyon hükümlerine aykırı bir durum olarak görmüştür. Her iki teklifinin reddi Celal Bey'e göre aslında sandıkların tamamının arkeolojik eserle dolu olduğunun Alman makamlarınca da kabul edildiğinin açık bir göstergesidir. Bu anlaşmazlıktan çıkarılacak sonuç Rößler'in bütün bu tarihi eser kaçakçılığının tam ortasında yer aldığıdır (BOA.DH.İD.129/2-1-144-1). Celal Bey'in tüm çabalarına rağmen sandıkların Beyrut gümrüğünden usul ve nizamına göre teftiş edilip geçişine engel olunmaması emri Dahiliye Nazırı tarafından verilmiştir; yani Celal Bey'in çabaları sonuçsuz kalmış, merkez bürokrasisinin göz yummasıyla mallar gümrükten geçmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-146-1). Oppenheim, kendisine ait olan 19 sandıktan ayrı *beraberince 30-40 sandık daha getirerek bir kısmını kaldığı otele ve diğer kısmını Alman konsolatın bitişiğindeki* ambarlara yerleştirmiştir. Söz konusu sandıkları Beyrut'a kaçırarak valilikçe bu sandıklara da el konulmuştur (BOA.DH.İD.129/2-1-147-1). Oppenheim'in 1912 ve 1914 yılları arasındaki diğer benzer girişimleri de yerel idarecilerin takibine takılmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen merkezi hükümet açık bir şekilde Almanya ile siyasi bir problem yaşamayı göze alamamıştır. Bu hadisenin iki devlet arasında siyasi bir krize dönüşmesine ramak kalmışken Hariciye Nezareti müdahale ederek Beyrut gümrüğünde farklı zamanlarda el konulan sandıkların "alelulus bir teftişle" Alman Sefaretinin de uygun göreceği bir tarzda sandıkların geçişine müsaade etmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-151-1). 7 Eylül 1913'te Oppenheim ile yerel yöneticiler arasındaki tüm bu karşılıklı suçlamalar ve siyasi çekişmeler sonucunda Dahiliye Nazırı, kazı bölgesinde kontrolü tam sağlayamadığı iddia edilen kazı komiserini bir suçlu olarak ilan edebilmişti (BOA.DH.İD.129/2-1-151-1).

Tüm benzer alıkonulma hadiselerinde dikkat çekici olan şey, Hariciye Nazırının tavrıdır. Nazır, Alman Sefaretinin etkisiyle valilerin hamlelerini /müdahalelerini dost bir ülkenin konsolosuna karşı yapılmış bir hakaret olarak algılamış ve gönlünün alınması gerektiğini belirtmiştir. Valilerin takdir edilmeleri gerekirken el koydukları malların Oppenheim'a iade edilmesi Osmanlı bürokrasisinin çaresizliğinin kanıtı sayılabilir (BOA.DH.İD.129/2-1-169-1). Burada Oppenheim ve Osmanlı topraklarında kazı ve araştırma yapan diğer yabancıların yerel idarecileri ve merkezi hükümeti yanıltarak karşı karşıya getirdikleri söylenebilir. Farklı zamanlarda el konulan mallara *eşyay-ı zatiye* (özel eşya) gibi bir ifadenin arkeolojik eserlerin

kaçırılmasında iyi kamuflaj görevi gördüğü de Oppenheim özelinde çıkarılabilir (BOA.DH.İD.129/2-1-170-1).

Ele geçirilen eserlerin *eşyay-ı zatiye* olduğu iddiası doğru bile olsa Halep valisi Mehmet Celâl Bey, bunun meselenin mahiyetine tesir etmeyeceğini; zira asar-ı atika nizamnamesine göre bütün tarihi eserlerin hükümetin malı kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yani eserin kıymetsiz olup olmamasının ya da özel eşya olmasının hukuk nezdinde hiçbir önemi yoktur; zira kanuna göre kamu malı sayılan bir şey özel kanun çıkarılmadıkça başkasına kesinlikle terk edilemez. Vali, bu hatırlatmayla geçmiş hükümeti tenkit ederek- Sultan II. Abdülhamid dönemini kastederek- *devr-i sabıkda bile bu gibi asar-ı atika bazı hükümât ve hükümdârân-ı ecnebiyeye hibe edileceği vakit o zamanlar kanun hükmü ve kuvvetini haiz olan irade-i seniyye istihsal olunurdu* ifadesiyle aslında eleştirisini mevcut yönetime yöneltmiştir. Mehmet Celâl Bey, Maarif Nezaretine ait olan bu eserlerin -dönemin siyasi ruhu göz önünde tutularak- Baron'a verilmek istenmesi durumunda bile İstanbul'a götürülmesi gerektiğini ve orada ancak özel bir kanunla verilebileceğini belirtmiştir; yani kendisi bu usulsüzlükle bu malları Oppenheim'a bırakamayacağını bürokratik bir dille hükümete rest çekmiştir. Mehmet Celâl Bey, devamında konsoloslar aracılığıyla malların yurtdışına kaçırılmasına Dahiliye Nezaretinin göz yummak gibi bir girişimde- ki bunu da yerel idarecilerin meseleyi görmezden gelmelerini bekleyerek- bulunmalarını *asar-ı atikanın memâlik-i ecnebiyeye ihracı memnu olduğunda bu muvafakatla mutaharri ve kaşiflere fevka'n-nizam(kanun dışı) serbestçe imrar(geçiş) hakkı bahşedilmiş olur ki, bir defa bu kapı açılırsa bulunacak bilcümle asar-ı atikanın bila kayıt memâlik-i ecnebiyeye ihracına mümanaat imkanı bulunamayacağı derkârdır* (BOA.DH.İD.129/2-1-170-1) ifadesindeki gibi oldukça sert bir üslupla eleştirmiştir. Bu bir valinin üst makama karşı kullanabileceği neredeyse en son ifadedir. Mehmet Celâl Bey, kıymetli tarihi eserlerin yabancılara teslim edilmesinin halk tarafından nefretle karşılanacağını belirtmiş ve işlenecek bu suça ortak olmak istemediğini belirterek *bendenizi bu mecburiyetten kurtarmanızı rica ederim* (BOA.DH.İD.129/2-1-170-1) ifadesiyle gerekirse istifa edebileceğini yazmıştır. Bu meselede valinin serzenişini haklı çıkararak en dikkat çekici husus, başlangıçta bahsi geçen 11 tarihi eser dolu sandığın sayısının zaman içerisinde 19, 30, 34 ve 40'a kadar çıkmasıdır. Osmanlı topraklarında kazı yapan yabancı arkeologlar, hükümet yetkililerine çıkardıkları kıymetli tarihi eserlerin miktarını neredeyse hiçbir zaman tam olarak yansıtmamışlardır. Kazılardan ne kadar eser çıkarıldığı ancak yakalandıklarında ortaya çıkmıştır.

Oppenheim'in malları kaçırma girişiminin en somut kanıtı ortaya çıkardığı eserlerin bir kısmını (30-40 sandık) nazil olduğu otele ve kısm-ı diğerini konsolatonun bitişiğindeki depolara-mağazalara yerleştirmesidir (BOA.DH.İD.129/2-1-170-1). El konulan tarihi eserlerin gerektiği gibi kazı evi yerine otele ve konsolosluk depolarına saklanması, oradan istasyondaki vagonlara gizlice nakledilirken yakalanmaları gibi hadiseler yerel idarecilerin Oppenheim hakkındaki şüphelerini güçlü ve kendi cephelerinden haklı kılar. Bu noktada Valinin çetin mücadeleye girdiği söylenebilir; zira Vali Mehmed Celal Bey, el koydukları bu sandıkları Almanya baskısıyla serbest bıraktıkları taktirde bugüne kadar Beyrut gümrüğünde alıkoydukları 53 sandığı da teslim etmesi gerektiğini yazarak kızgınlığını üst makamlara açık bir şekilde iletmıştır. Yazının devamında ayrıca Baron'un muhtemelen bir mahalde saklanmış olan daha birçok sandıkların da sevkine çalışacağı konusundaki şüphelerini de eklemiştir. Aslında Celal Bey'in vurgulamak istediği şey, kaçırılmaya çalışılan bu eserlerin zapt edilmesi devletin hakkı ve devlet idarecilerinin de asli vazifesidir. Ancak Babıali'nin bilinçli ya da kayıtsız tavrının Baron ve Alman yetkilileri oldukça cesaretlendirdiği anlaşılıyor. Bu nedenle Oppenheim bu malların serbestçe geçişine müsaade edilmesi yönündeki baskılarını gittikçe arttırmıştır. Vali Celal Bey de bunu anlamış olmalı ki tepkisini servet-i milliyemizin en kıymetli bir parçası olan asar-ı atikanın böyle pek açık surette kaçırılmasına müsaade edilmemesi gerektiğini ifade etmiş ve el koyduğu tarihi eserleri kontrolsüz bir şekilde yurtdışına naklinin mümkün olmadığını şimdiden arz etmeyi muvafık-ı basiret addeylemiştir.

Vali Celal Babıali'ye gönderdiği şifreli mektubunda memuriyet sınırlarını da aşmayı göze alarak hükümetin Baron konusundaki tavrının kanunlara aykırı olduğunu açıkça belirtmiştir. Ona göre Oppenheim, *İstanbul ve Avrupa'da bilcümle mehafil-i aliyeye(devletin en üst kadamerlerine) kadar duhul edebilen bir hırsızdır; yani hem Osmanlı hem de Avrupa'da güçlü bağlantıları olan Oppenheim devletin en üst mertebelerine ulaşabilecek kadar etkili bir şahsiyettir. Buna rağmen vali, Mesruk (çalıntı) olan bir mal nerede bulunur ise alınır. Her hükümet gibi bizim de devlete aidiyetinden şüphe ettiğimiz emvâli gördüğümüz bulduğumuzda muayeneye selahiyetimiz vardır* diyerek ne kadar basiretli bir devlet adamı olduğunu kanıtlamıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-172-1) Celal Bey'in canhıraş çırpınma ve çabaları İstanbul'da gereken karşılığı bulamamıştır (BOA.DH.İD.129/2-1-173-1). Yerel idarecilerin Oppenheim hakkındaki tüm olumsuz görüşlerine rağmen merkezi hükümet ısrarla onun bilim dünyasında oldukça saygın bir kişilik olduğunu ve Osmanlı'ya bir müze kazandırmak için her

türlü fedakarlıkta bulunan bir şahıs olduğunu vurgulamıştır.¹¹ Osmanlı açısından Oppenheim’ın hükümet aleyhinde çalışmadığı müddetçe tarihi eser kaçırmamasının çok önem taşımadığı söylenebilir. Birinci Dünya Savaşı arifesinde iki ülke arasındaki askeri ittifak ve savaş ortamı asar-ı atika hırsızlığının Osmanlı cephesinde çok önemli bir şey olarak görülmediği anlaşılıyor. Siyasi varlığı tehlikeye düşen ve topraklarının büyük kısmını kaybetme riski altında Osmanlı hükümetinin tarihi eser kaçakçılığına çok fazla da kulak asmadığı açıktır. Nitekim Celal Bey’in Babıali’yi sert eleştiri ve ikazından dört ay sonra iki devlet arasındaki sıkı müttefikliğin valinin feryatlarını işitilmez hale getirdiği görülecektir.

Tüm bu anlaşmazlık konularına ek olarak bir diğer problem de çıkarılan arkeolojik eserlerin korunması görevinin kime ait olması gerektiği tartışmasıdır. Oppenheim, eserlerin kendi kontrolünde ve kendisinin tayin edeceği demiryolu şirketinde çalışan bir mühendisin kontrolünde olması gerektiğini düşünürken mahalli idareciler ise *asar-ı atika nizamnamesi mucibince asar-ı mekşufe müze malı olup bunların muhafazası da hükümet-i mahalliyeye aid olduğu* konusunda ısrarcı davranmışlardır; zira yerel idareciye göre Bağdat Demiryolu memurlarından olup ve bu işe taalluk ve münasebeti olmayan ve müzece tanınmayan bir adama verilmesi asla uygun değildir (BOA.DH.İD.129/2-1-176-1).

Oppenheim ve Osmanlı yerel idareciler arasındaki diğer bir anlaşmazlık da kazı izninin ne zaman biteceğine dairdir. Burada da Baron yine bildiğini okumuş ve kazı izninin bitişinin daha ileri bir tarih olduğunu Sefaret kanalıyla iddia etmiştir. Bu çelişkili durum her zaman olduğu gibi vali ve kaymakamın dikkatine kaçmayarak üst mercilere bildirilmiştir. Dikkat çeken diğer husus ise Baron’un yine sefaret üzerinden meseleleri çözme alışkanlığıdır. Normalde 1914 Mayıs’ında kazının bir yıl daha süreceği bilgisi verilmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-183-1). *Zor mutasarrıflığı... hafriyat müddetinin çoktan hitam bulunduğu bildirildiği halde Alman Sefareti* bu müddetin daha bitmediğini 11 Ağustos 1914 tarihinde sonlanacağı iddiasının herhangi bir delile dayanmadığını hükümet yetkililerine bildirmiştir (BOA.DH.İD.129/2-1-184-1). Tel Halef kazısının ilk aşaması Ağustos 1913’te tamamlanmıştı. Oppenheim’ın planlarına göre hafriyatın 1914-1915 kışında yeniden başlaması gerekiyordu; ancak I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ve onun yeni bir misyon yüklenmesi planların ertelenmesine neden olmuştur. Oppenheim, Almanya’nın Milletler

¹¹ “Hafriyat-ı mezkûrda ihraç ettiği asar-ı atika bir müze teşkil edecek kadar çok ve kıymetli olduğu ve kendisi de bununla alem-i fende iftihar ettiği cihetle bu asarı aşairin ve hususan o havalide sakin Çeçenlerin tecâvüzâtından kurtarmak maksadıyla bazı fedakarlıklar ihtiyar etmekte olması” (BOA.DH.İD.129/2-1-132-1).

Cemiyetine katılmasından sonra 1927'ye kadar, savaş sonrası Fransız mandası olan Suriye'de kalan Tel Halef'e geri dönmek ve bölgedeki araştırmasına devam etmek için yetkililerden izin alabildi (Gossmann, 2013:126). Savaşa kadar asar-ı atika nizamnamesine bağlı olan bölge Osmanlı'nın bölgeyi kaybetmesiyle Beyrut merkezli Fransız eski eserler hukukuna tabi olmuştur (Al-Maqdissi, 2011:175).

SONUÇ

Sömürgeci Avrupa devletleri 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı coğrafyasında farklı bir araçla; yani arkeolojik kazılarla girerek siyasi rekabetlerini kültürel alana çekmişlerdir. Müzelerini Osmanlı topraklarında yaptıkları kazılarla, kaçırdıkları veya anlaşmalı olarak ülkelerine naklettikleri eserlerle doldurarak siyasi, kültürel ve teolojik alanda üstünlük elde etmeyi denemişlerdir. Bu bağlamda 19. yüzyıl, Avrupalı arkeologların Osmanlı coğrafyasında yoğun faaliyet ve rekabet alanına dönüşmüştür. Bu kavganın bir parçası da Oppenheim'dı. Alman hükümetinin diplomatik korumaya aldığı Oppenheim, kazılarını Osmanlı'nın merkezi gücünün dağılma aşamasında olduğu bir dönemde başlatmıştır. Rasulayn kazasının Tel Halef mevkiinde iki ülke arasında diplomatik bir probleme dönüşen Oppenheim kazıları, bir taraftan da Osmanlı'nın zayıflığını açıkça ortaya koymuştur. Sadece bu kazı üzerinden bile Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu siyasi koşulların fotoğrafı çekilebilir.

Bu çalışma, bir taraftan merkez-taşra çelişkilerinin tarihi eserlerin yurtdışına kaçırılmasına kolaylık sağladığını, diğer taraftan tüm bu kaos ortamında bazı yerel idarecilerin tarihi eser kaçakçılığı ile canhıraş bir şekilde mücadele ettiklerini iddia etti. Bu savların kanıtlarını resmi yazışmalar üzerinden ortaya koydu. Bu iddiaların izleri sürülürken ortaya birbirini izleyen ve birbirinden beslenen iki sonuca varıldı. Bunlar; i) merkez-taşra ikilemi Oppenheim'in -Alman Sefareti baskısıyla- Osmanlı bürokratları tarafından yerel idarecilerin şikayetleri boşa çıkarılarak korunmasına neden olmuştur ii) bu durum da Oppenheim'in başına buyruk hareket etmesine ve tarihi eserlerin kaçırılmasına yol açmıştır. Oppenheim, Osmanlı Devleti'yle ilişkilerini kendi istediği tarzda yürütmüştür. Her icraatına bir kılıf uyduran Baron, yerel idarecileri ikna edememesine rağmen merkezdekilerin gücünü sürekli arkasına almayı bilmiştir. Ayrıca yurtdışına aşıracağı çok kıymetli arkeolojik eserleri özellikle diplomatik dokunulmazlık zırhından faydalanmak amacıyla Almanya Konsolosluğu namına göndermiştir. Oppenheim'a merkezden gösterilen müsamaha ve ihmalkârlığın tersine bölgede görev yapan vali ve kaymakamlar milli servet saydıkları eserlerin korunması adına her türlü özveriye göstermişlerdir; ancak bu çaba eserlerin kaçırılmasını sadece kısmi olarak

engellemiştir. Savaş arifesinde Osmanlı-Alman dostluğu bahanesi yerel idarecilerin çabalarını her seferinde boşa çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA.DH.İD.28-34/3-24

BOA.DH.İD.129-1-2

BOA.DH.ID.129/2-1-185-1

BOA.DH.İD.129/2-187-1

BOA.DH.İD.129/2-1-83

BOA.DH. İD.129/2-181-1

DH.İD.129/2-1-12-1

BOA.DH.İD.129/2-1-12-2

BOA.DH.İD.129/1-3

BOA.DH.İD.129/2-1-9-1

BOA.DH.İD.129/1

BOA.DH.İD.129/2-1-168-1

BOA.DH.İD.129/2-1-116-1

BOA.DH.ID.129/2-1-124-1

BOA.DH.İD.129-2-1-126-1

BOA.DH.İD.129/2-1-132-1

BOA. DH. İD.129/2-1-137

BOA.DH.İD.129/2-1-139

BOA.DH. İD-129/2-1-140-1

BOA.DH.İD.129/2-1-141-1

BOA.DH.İD.129/2-1-143-1

BOA.DH.İD.129/2-1-144-1

BOA.DH.İD.129/2-1-146-1

BOA.DH.İD.129/2-1-147-1

BOA.DH.İD.129/2-1-151-1

BOA.DH.İD.129/2-1-169-1

BOA.DH.İD.129/2-1-170-1

BOA.DH.İD.129/2-1-171-1
BOA.DH.İD.129/2-1-172-1
BOA.DH.İD.129/2-1-173-1
BOA.DH.İD.129/2-1-176-1
BOA.DH.İD.129/2-1-183-1
BOA.DH.İD.129/2-1-184-1
BOA.DH.İD.129/2-1-91-1
BOA.DH.İD.129/2/1-94
BOA.DH.İD.129/1-2
BOA.DH.İD.28-34
BOA.HR.İD.1445/46-14-1
BOA.DH.İD.1445/46-15-1
BOA.DH.İD.1445/46-15-1
BOA.HR.İD.1445/46-16
BOA.DH.İD.1445/46-19-1

Kitap ve Makaleler

- Avcı, R. (2015). Sömürünün ulaşım aygıtları: bağıdat demiryolu özelinde alman emperyalizmi. *Mukaddime*, 6(2), 263-282.
- _____. (2021). *Kurgu ile gerçeklik arasında alman oryantalizmi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Bothmer, J. (2007). *Die gründungsgeschichte des tell halaf-museums*. (Doktora Tezi). *Fachbereich Politik- und Sozialwissenschaften am Institut für Publizistik- und Kommunikationswissenschaften der Freien Universität*. Berlin.
- Cholidis, N. (2011). *Die geretteten Götter aus dem Palast vom Tell Halaf*. Regensburg: Schnell & Steiner.
- Çal, H. (1997): Osmanlı Devleti'nde asar-ı atika nizamnameleri. *Vakıflar Dergisi*, 26, 391-400.
- Çelik, Z. (2016). *Asar-ı Atika. Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeoloji siyaseti*. (Çev. Ayşe Gür). İstanbul: KÜY Yayınları.
- Drüppel, K. ve Lehmann, C. (2009). Fire bombing of the Tell Halaf Museum in Berlin during World War II – reconstruction of the succession of events based on mineralogical investigations. *European Journal of Mineralogy*, 21, 443–456.
- Gossman, L. (2013). *The Passion of Max von Oppenheim: Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*. <https://www.openbookpublishers.com/product/163/>

- Göl, H. (2020). *Max Von Oppenheim'in Tell Halaf Tutkusu.Osmanlı arkeolojisi ve Alman Weltpolitik'i*. Gece Kitaplığı.
- Karacakaya, S.F. (2020). *Max von Oppenheim'in Osmanlı Devleti'ndeki siyasi ve kültürel faaliyetleri (1886-1918)*. (YL Tezi). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı*.
- Kon, K. (2012). Almanya'nın İslâm stratejisi mimarlarından Max Von Oppenheim ve bu konudaki üç memorandumunu. *Tarih Dergisi*,53, 211-252.
- Al-Maqdissi, M. (2011). Max von Oppenheim zwischen Erfolg und Misserfolg-Aus unbekanntem Dokumente. Ed. Cholidis, N. (175-180). *Die geretteten Götter aus dem Palast vom Tell Halaf*, Regensburg:Schnell & Steiner,
- Oppenheim, M. v. (1933). *Tell Halaf. a new culture in Oldest Mesopotamia*.
- Oppenheim, M. v. (1908). *Der Tell Halaf und verschleierte Göttin*.
- Özbozdağlı, Ö. (2020). *Ortadoğu'nun yağmalanan hafızası: Almanların Ortadoğu'da arkeolojik faaliyetleri (1890- 1914)*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Teichmann, G. Ve Völger, G. (2003). *Faszination orient: Max von Oppenheim - Forscher, Sammler, Diplomat*. DuMont-Literatur-und-Kunst-Verlag.
- Teichmann, G. (2001). Grenzgänger zwischen Orient und Okzident. Max von Oppenheim 1860-1946. Ed. Teichmann, G. ve Vögler, G. *Faszination Orient. Max von Oppenheim:Forscher, Sammler, Diplomat*. (10-106).
- Yelbaşı, C. ve Akman, E. (2021). From 'brothers in religion' to 'bandits': Chechens in Mardin in the late Ottoman period, *Middle Eastern Studies*, 1-16.
- <https://www.orient-gesellschaft.de/forschungen/> (Erişim: 15.12.2021)
- An Oriental Adventure Max von Oppenheim and his Discovery of Tell Halaf 30 April – 10 August 2014
https://www.bundeskunsthalle.de/fileadmin/user_upload/01Ausstellungen/tell-halaf/pr_pm_tellhalaf_e.pdf (Erişim: 15.12.2021)
- <https://archiv.diplo.de/arc-de/das-politische-archiv/das-besondere-dokument/diplomatenreise-oppenheim-1899/228849> (Erişim: 15.12.2021)